

İKİ YÜZYILDAN SONRA İNKIRAZ'DA AYAZ İSHAKİ'NİN TESPİTLERİ

MİHRİYE ÇELİK*

ÖZ: Kazan Tatar edebiyatının temel taşlarından biri olan Ayaz İshaki; roman, povest, hikâye, piyes, anı ve tarih türünde kaleme aldıklarıyla geriye adeta bir eserler hazinesi bırakmıştır. O eserlerini halkını bilinçlendirmek, milletine kültürünü kaybetmeden çağdaşlaşmanın yollarını göstermek ve onları gelişme ve ilerlemeye teşvik etmek için bir araç olarak kullanır. Bu eserleri arasında *İki Yüzyıldan Sonra İnkıraz* adlı povesti ayrı bir değere sahiptir. O, bu eserde kimsenin o döneme kadar yazmaya cesaret edemediği konuları ele almış ve toplumun gelişmesine engel olan kişileri korkusuzca eleştirmiştir. Özellikle, yapılmak istenen reformlara aktif ya da pasif direnç gösteren ve toplum tarafından kutsal kabul edilen din adamlarına karşı yaptığı sert eleştiriler, birçok aydının fark ettiği ancak dillendirmeye cesaret edemediği gerçeklerdir. Yazar üç bölümden oluşan eserin birinci bölümünde, gelişmenin önündeki engelleri beş madde halinde sıralar. İkinci bölümünde 19. yüzyıldan başlayarak 22. yüzyılın başına kadar olan süreci fantastik bir anlatımla kaleme alarak ilk bölümde sıraladığı maddelerin bir halkı nasıl çöküşe sürüklediğini somutlaştırır. Üçüncü bölümde ise niçin böyle bir anlatım tarzını tercih ettiğini açıklayarak çöküşe karşı nasıl direnecekleri konusunda halka yol gösterir. Türkiye Türkçesine henüz aktarılmamış olan bu eserde Ayaz İshaki'nin üzerinde durduğu gelişme ve ilerlemenin önündeki engellere dair tespitler, yalnızca Tatar halkı için değil aslında tüm milletler için bir uyarı niteliği taşır. Yıllarca Türkiye'de kalem oynatan, yazıları ve fikirleriyle Türk aydınlarını etkileyen A. İshaki'nin hem fikrî temellerini anlamak hem de onun sanat anlayışı konusunda fikir sahibi olmak için bu eseri Türkiye sahasında tanıtmak önem arz etmektedir. Bu çalışmada A. İshaki'nin *İki Yüzyıldan Sonra İnkıraz* adlı eserindeki tespitleri üzerinden onun gençlik döneminde halka bakışı ve zihniyeti ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ayaz İshaki, İki Yüzyıldan Sonra İnkıraz, Tatar Edebiyatı

FINDINGS OF AYAZ ISHAKI IN *COLLAPSE AFTER TWO CENTURIES*

ABSTRACT: Ayaz Ishaki, one of the cornerstones of Kazan Tatar literature, has left behind a treasury of works with his novels, povests, stories, plays, memoirs and history. He uses his works as a tool to raise awareness of his people, to show his people the ways of modernization without losing their culture, and to encourage them to progress. Among these works, her povest named *Collapse After Two Centuries* has a special

* Dr. Öğr. Üyesi Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi. mihriyetonbul@karabuk.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-4876-2592>.

(Yazının Geliş Tarihi/Received Date: 12.05.2023, Yazının Kabul Tarihi/Acceptance Date: 12.06.2023)

Doi:10.47089/iuad.1296420

value. In this work, he dealt with subjects that no one had dared to write until that time, and he fiercely and fearlessly criticized those who hinder the development of society. In particular, his harsh criticisms of the clergy, who actively or passively resisted the reforms and accepted as sacred by the society, are facts that many intellectuals realize but do not dare to tell. The author lists the obstacles to development in five items in the first part of his work, which consists of three parts. In the second part, he writes the process from the 19th century to the beginning of the 22nd century in a fantastic way, embodying how the items he listed in the first part lead the people to collapse. In the third chapter, he explains why he chose such a narrative style and guides the public on how to resist collapse. In this work, which has not yet been translated into Turkish, Ayaz Ishaki's observations on the obstacles to progress are a warning not only for the Tatar people, but for all nations. It is important to introduce this work in the field of Turkey in order to understand the intellectual foundations of A. Ishaki and to have an idea about his artistic perspective.

Key Words: Ayaz İshaki, Collapse After Two Centuries, Tatar Literature

Giriş

Ayaz İshaki (1878-1954) Tatar toplumunun gelişmesi, ilerlemesi adına zorlu mücadeleler vermiş; ömrünü Tatar halkını eğitmeye adanmış; hem yayımladığı roman, povest, hikâye gibi edebî türlerle hem de gazete yazılarıyla Tatarların aydınlanmasına büyük katkılarda bulunmuş çok yönlü, Tatar kökenli bir Türk aydınıdır. Güçlü bir gözlem yeteneğine sahip olan A. İshaki, henüz yirmi dört yaşında *İki Yüzyıldan Sonra İnkıraz* adlı eseri kaleme alır. Yazımı 1902 yılında tamamlanan eser, 1904 yılında yayımlanır ancak o dönemde hak ettiği ilgiyi görmez. Kazan'ın önemli akademisyenlerinden Türk-Tatar tarihçisi Aziz Ubeydullin, 1911 yılında yazdığı eleştirisinde bu ilgisizliği Tatarların okuma alışkanlığının olmamasına bağlar, gelecekte eserin kıymetinin anlaşılacağını iddia eder (Galiullina, 1998: 141). Eserin basımının yasaklanması da onun kendi döneminde halk tarafından fark edilmesine engel olur. Döneminde halk tarafından değeri anlaşılammış olsa da “A.İshaki'nin bu eserinde ele alınan meseleler F. Emirhan, G. Tukay, M. Gafuri, C. Remiyev, N. Dumavi, Ş. Kamal, G. İbrahimov, G. Kulehmetov ve başka edip ve şairlerimizi etkilemiştir” (Hesenov vd., 1994:46). Hatta “A. Tukay *Müritler Kabristanında Bir Avaz (Ses)* adlı şiirinde Ayaz İshaki'yi överek der ki:

Ders-i ibret birdi bize'İnkıraz' nam bir eser
Ah bunu yazan kişi insan ikendir, bilmedim” (Kamalieva, 2009a: 60).

Eser, yeniden, ancak 1990 yılında basılabilir ve Aziz Ubeydullin'in öngörüsünü haklı çıkararak Tatar edebiyatı tarihinde önemli bir yere sahip olur. İshaki'nin *Zindan* adlı romanının 1991 basımında kitabın ön sözünü kaleme alan İ. Nurullin, bu yazısında *İki Yüzyıldan Sonra İnkıraz* adlı povesti yirminci yüzyıl Tatar edebiyatını başlatan ilk eser olarak değerlendirir (1991:8). A. İshaki bu eserde 19. yüzyıl Tatar toplumunun panoramasını çizer ve toplumun geçmişinden yola çıkarak 20 ve 21. yüzyıllarda başlarına gelecek olası durumların tespitlerini yapar. Povestteki olaylar 2100 yılında sona erer. Eserde, mevcut rejimin ve ruhanî

liderlerin baskısı üzerine kurgulanan gelecek tasavvuru, onu Tatar edebiyatında kaleme alınan ilk distopya olarak konumlandırır (Ganiyeva, 2005: 11). Eserin bu distopik kurgusunda Edward Bellamy'nin *Geriye/Geçmişe Bakış* adlı ütopyasının izleri görülür (Zahidullina, 1998: 12). Bellamy'nin eserinde “Hayatını dedesinden kalan yüklü mirasla oldukça rahat koşullarda yaşayan otuz yaşındaki Julian West, uzun süredir uykusuzluk çekmektedir. Bir gün, hiç beklemediği bir biçimde uyur ve uyandığında yaşadığı yıldan (1887) 113 yıl sonrasına (2000) gelmiştir” (Ekiz, 2021: 1127). Roman 1887 ile 2000 yılları arasındaki farklılıkları bu yöntemle çarpıcı bir şekilde ortaya koyar. A. İshaki de kalabalık bir düğünle başlattığı olayların üzerinden iki yüzyıl geçtikten sonra Tatar halkının yanlış yönlendirilmesi sonucunda tarih sahnesinden tamamen silinişini konu alır.

Eser; giriş, povest ve sonuç olmak üzere üç bölümden oluşur. Girişte yazar, povestte ele aldığı konuların nedenleri üzerinde durur. Asıl metinde ele aldığı konuları çeşitli olaylarla kurgusal bir biçimde okura aktarır. Sonuç bölümünde ise eserde anlatılanlardan çıkarılması gereken dersleri özetler ve gerekli reformlar gerçekleşmezse Tatar toplumunun povestte anlatılan olayları yaşayacağından şüphe duymadığını dile getirir.

1. Eserin Giriş Bölümü: Gelişme ve İlerlemenin Önündeki Engeller

Ayaz İshaki povestin önüne bir giriş bölümü ekleyerek bu povesti kaleme alışı amacını açıklama ihtiyacı hissetmiştir çünkü eserde din adamları o döneme kadar görülmemiş bir şekilde eleştirilmiştir. A. İshaki bu bölümde hem onlar hakkındaki eleştirilerinin alacağı tepkileri düşünerek bu konuya açıklık getirmiş hem de povestte ele aldığı diğer konuların nedenleri üzerinde durmuştur. İshaki, povesti yazma amacını “*İki Yüzyıldan Sonra İnkıraz*’ı yazmaktaki maksadım milletimizin gidişatından benim hoşnut olmadığımı gösterip bu gidişatın sonunun bir çöküş olacağını göstermektir” (İshaki, 2019: 30) şeklinde açıklar ve bu olumsuz gidişatın beş temel sebebi üzerinde durur.

Yirminci yüzyılın başında kaleme alınan eserdeki olaylar 12 Eylül 1800’de başlatılmıştır. Buna bağlı olarak ortaya konan problemler eserin yazılma zamanı olan 1902’ye kadar ortalama yüz yıllık bir sürecin değerlendirmesidir. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısı ve on dokuzuncu yüzyılda eğitim alanında birtakım düzenlemeler yapılmış, okuryazar oranı artmış, dinî ve siyasî anlamda da rahatlamalar görülmüştür. Daha önce zorla vaftiz edilerek Hristiyanlaştırılan Tatarlar, kitleler halinde Müslümanlığa dönmeye başlamıştır. Ancak önceki Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma çabaları, Rus olan her şeyin reddedilmesine neden olmuştur. Bu reddediş Tatarların kültürünün, ekonomisinin, teknolojisinin ilerlemesine katkı sağlamadığı gibi bu yönlerden Tatar toplumunun geri kalmasına neden olmuştur. Rus dilini öğrenmenin haram olduğu gerekçesiyle Tatar okullarının kapıları Rus diline kapatılmış, eskimiş ve etkisiz metotlar uygulanan okullarda dinî gelenek ön planda tutulmuştur. Bu dönemde Ş. Mercanî, H. Fayyazhanî, K. Nasrî gibi Doğu kültürüne Batı medeniyetinin eklenmesi gerektiğini düşünen âlimler yetişmiş olsa da manevî ve kültürel gelişmeyi

engelleyen ve aslında dinin esasında var olmayan geleneklerle milleti dar bir çerçeveye hapseden din adamlarının çokluğu A. İshaki tarafından geri kalmışlığın birincil sebebi olarak görülmüştür.

İshaki; molla, şeyh, hazret¹ gibi dinî liderleri eserde “goyalma” olarak adlandırır. Kendisi de bir molla oğludur. Babası İljettin Hazret uzun yıllar mollalık yapmış, gözlerindeki hastalıktan dolayı görme yetisini kaybedince de yerine kısa süreliğine A. İshaki geçmiştir (Gallem, 2018: 79). Annesi ise bir abıstaydır². Anne ve babasından dolayı küçük yaştan itibaren din adamlarıyla iç içe büyümüş ve onların yaşam tarzını, yaptıklarını gözlemlemiştir. İshaki onların aralarında çok az da olsa bulunduğu konumu hak edenlerin olduğunu ama onların pasif kişilikleri nedeniyle insanları fazla etkileyemediklerini, büyük bir çoğunluğunun dini kendi çıkarları için kullandığını fark etmiştir. Yazar, halkın nazarında kutsal kabul edilen bu kitlenin gelişme ve ilerlemenin önündeki en büyük engel olarak gösterilip şiddetli bir şekilde eleştirilmiş olmasına halkın tepki göstereceğinin farkındadır. Yazar, bu eleştirinin onlara karşı duyulan şahsî bir düşmanlığa dayanmadığını dile getirir. Toplumun geri kalışının nedenlerini araştırırken yüzünü nereye dönse goyalmaların olumsuz etkisiyle karşılaştığını ifade eder. Bu nedenle onları iyi olarak anlatmaya vicdanının el vermediğini, kaleminin de buna boyun eğmediğini söyler. Gerçekten de 19. Yüzyılda dinî otoriteyi temsil eden kadimciler; Ş. Mercanî, K Nasırî gibi âlimleri kâfirlikle, imansızlıkla suçlamış; halka ahlakî terbiye vermek yerine millete hiçbir faydası olmayacak fıkıh meselelerini tartışarak gün geçirmiş; bazıları şahsî çıkarları için ayet ve hadisleri olduğundan farklı yorumlamış ya da Kur’an’da var olmayan sözlerin varlığına halkı inandırmışlardır (Gaynetdinov, 2018: 108). “Kadimciler Avrupa medeniyetleriyle ilgilenmenin, onlarla ilişki kurmanın günah olduğu yolunda fetvalar verirler, gericiliği ısrarla savunurlar. Çar da bunları destekler. Çünkü onlar halkın arasında ikilik çıkarır ve kardeşi kardeşe düşürür” (Kamalieva, 2009b: 149).

İshaki, din işleri ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması gerektiğini savunur. Devletle ilgili meselelerde din adamlarının peşinden giden milletlerin her zaman çöküşe uğradığını söyleyerek bunlara İspanya ve Buhara’yı örnek gösterir. İspanya gibi bir dünya devinin gücünü kaybetmesinin, Buhara’nın bulunduğu yüksek konumdan düşüşünün nedenini “Goyalmanın çarpık ve çürümüş fikirlerini kendine rehber edinmelerinden başka bir sebep yoktur” (İshaki, 2019: 31) sözleriyle açıklar.

İshaki’ye göre gelişme ve ilerlemenin önündeki ikinci engel, o dönemde Tatar halkının medrese ve mekteplere gereken önemi vermemesidir. Bunun sebebi de yine goyalmalara bağlanır. Yetkin olmayan bu kişilere eğitim işinin emanet edilmesi bu alanda gelişmeye engel olmuştur. Bahsi geçen yıllarda, Tatarlarda

¹ Medrese eğitimi almamış, herhangi resmi bir din otoritesi kabul edilmemelerine rağmen halkın saygı duyduğu dinî liderler bu eserde hazret olarak adlandırılmaktadır.

² Kadınlara dinî konularda eğitim veren molla eşleri

okuryazar oranı Avrupa halklarından bile yüksek olmasına rağmen okulların çalışma kalitesi tatmin edici değildir. Medreselerde de mekteplerde de eski öğretim metotları kullanılmaktadır. Halk eğitim adına maddi ve manevî gayret gösterse de goyalmaların yeniliğe açık olmayışı, bu gayretlerin etki ve sonuçlarını bir hayli düşürür. Daha rasyonel öğretim metotlarına duyulan ihtiyaç kendini hissettirir. Ama hem beşeri ilimlerin goyalmalar tarafından şeytan işi olarak kabul edilmesi hem de bu alanda yetişmiş yetkin öğretmenlerin olmayışı, topluma faydası olmayan kişiler yetiştirilmesine neden olur. Erkeklerin birçoğu az çok Rusça bilmesine rağmen bu dilin okullara sokulması kesinlikle yasaklanır ve eğitim konusunda Rusların desteğinin önü kesilir. Bu dönemde Kazan Üniversitesinde görev yapan K.Fuch “Okullarda onlara neden Rusça öğretmiyorlar soruma karşılık, onların kanaatine göre, böyle bir öğrenci alçağın biri haline gelecek ve kendi toplumunda ona yer verilmeyecektir, cevabını aldım” (Devletşin, 1981: 41-42) der. Bu cevap Rus diline hatta Rus olan her şeye karşı duyulan nefretin bir göstergesidir.

İshaki'ye göre gelişme ve ilerlemenin önündeki üçüncü engel, aydın kesimin milletin yararını düşünmek yerine şahsî menfaatler uğruna zenginlere hizmet etmesidir. Gelişmenin önündeki engeller arasında en düşündürücü olan da bu meseledir. Diğer ülkelerde aydınlar genellikle zengin tabakadan çıkmıştır ancak Tatar halkında kendini yetiştirenler genellikle fakir kesimden gelmektedir. Goyalmaların ya da hükümetin aleyhinde söyleyecekleri sözler onların buldukları konumu kaybetmesine, halkın gözünde küçük düşmesine ve aç kalmasına neden olacaktır. Bu nedenle aydınlar, onları karşılığın almayı göze alamazlar.

İshaki'ye göre gelişme ve ilerlemenin önündeki dördüncü engel, Rus mekteplerinde eğitim alınmasına şiddetle karşı çıkılmasıdır. O, Tatarların kendi okullarının yetersizliğini kabul edip devlet okullarında eğitim almasının gerekli olduğunu savunur. Rus dili öğrenilir, Rus edebiyatıyla tanışılırsa daha açık fikirli insanların yetişmesinin mümkün olacağını dile getirir. Ona göre Rus edebiyatıyla tanışmak, Tatar edebiyatının da önünü açacaktır. Eserde, “Bu, Rus dilini Bolgarlar³ arasında yaymak, Rus edebiyatına meydan vermek ve de Bolgar edebiyatının önünü açmak eşzamanlı yapılacak bir iştir” (İshaki, 2019: 32) der.

İshaki'ye göre gelişme ve ilerlemenin önündeki beşinci engel yapılan işlerin köksüz olması; neyin ne için yapıldığının bilinmemesi; işlerde başarıya ulaşmak için sabredilmemesidir. Kısa sürede bol kazanç sağlamak isteyen halk, istediğini elde edemeyince hemen o işi yapmayı bırakıp başka bir işe atılmaya çalışır, bu da hiçbir işte sebat edilmemesine neden olur. Ruslar aldıkları eğitim sayesinde neyi, ne için yaptıklarını bilir ama cahil kalan Tatarlar başarısız olduklarında da niçin başarısız olduklarını anlayamaz. Bu konuda İshaki şöyle bir tavsiyede bulunur:

³ Eserde Tatarlardan Bolgarlar olarak söz edilir. Bu yazarın bilinçli bir tercihi olduğu için orijinal haliyle bırakılması uygun görülmüştür.

Ağaçtan meyve almak için onu tohumken saçıp her gün emek verip yıllarca çalıştıktan sonra sonunda maksada ulaşıyor. Biz de öyle yapalım. Bugün tohum saçıp ertesi gün elma toplamak için sepet yüklenmeyelim. Ve elması olmadı diye ağacı taşlamayalım. Daha fazla çaba gösterelim. Zamanla vakti gelince meyvesi de olur faydası da (İshaki, 2019: 32).

Ayaz İshaki, kendine göre gelişmenin önündeki beş engeli açıkladıktan sonra metnin asıl kısmı olan poveste geçer. Bu povestin mizahî bir dille kaleme alındığını, burada bahsedilen komik olaylar yüzünden birçok gencin heba olduğunu söyler. Yani eserde ele alınacak olayların trajikomik olduğuna vurgu yapar.

2. Rahmeti Bol Olan Allah Dilerse: Kukla Oyunları

“Rahmeti Bol Olan Allah Dilerse” şeklinde başlık konulan bu bölümde önce 19. yüzyılın panoraması çizilir. Sonra 20. ve 21. yüzyıllar fantastik bir dille kaleme alınır. 19. yüzyılda gereksiz işlerle uğraşan goyalmaların üzerinde durdukları meseleler birer kukla oyunu olarak nitelendirilir. Bu kukla oyunları halkı günden güne kötüye götürerek 20 ve 21. yüzyılda da yenilerine hatta daha acılarına sahne olur.

2.1. XIX. Asır

Kukla Oyunu 1: A. İshaki povestine 12 Ekim 1800 tarihinde gerçekleştirilen bir düğün sahnesiyle başlar. “Düğün, bir halkın hayat tarzını, dünya görüşünü, aile ve nikâh münasebetlerini anlamaya yardım eden önemli törenlerden biridir” (Zaripova Çetin ve Yılmaz, 2010: 98). Bu nedenle düğün sahnesi yazarın bilinçli bir tercihidir. Tatar toplumunun hayat görüşünün yansımalarını bu düğünle net bir şekilde ortaya koyar.

Eserde Şahmuhammet Molla'nın kızı Aysılı ile Ehmetşa Molla'nın oğlu Bıkbavu'nun düğünü yapılmaktadır. Bu kişiler toplumun önde gelen, zengin kesiminden kimselerdir. Düğüne de şeyhler, mollarlar, hazretler katılır. Onlar için ziyafet sofraları kurulur. Ziyafete başlamadan önce nikâh kıyılır. Tatar geleneklerinde düğün nikâh ile başlar ancak nikâhta gelin de güvey de olmaz. Onların yerine oluru damat adına babası, gelin adına da iki şahit verir (Zaripova Çetin, 2009:95). Bu eserdeki düğünde gelin ve damat nikâhta bulunmadığı gibi onların rızasının olup olmadığı sorulmaz bile. Yazar, onlara sorulmadan “Hazret, şahitlerin falan sözlerini sormadan sanki güya onlara kız da damat da rıza göstermişler gibi”(İshaki, 2019: 33) nikâha başlanmasını eleştirir. Ama nikâhın en dikkat çeken yanı şu sözlerle ifade edilir:

—Kendiniz okuyunuz Molla Ehmetşa, kendiniz, deyince Ahmetşa Hazret bir ‘ehe ehe’ diyerek ‘*Elhamdülillah*’ deyip başladı. Tek bir kelimeyi de kaçırmadı. Kur’an-ı Azim’den ‘*fe in hüftum ella ta'dilu*’ ayetini kaldırsa da ‘*mesnâ ve sulâse ve rubâa*’ yı uzun uzun içine işleyen bir dertle okudu. Nikâh da bitti (İshaki, 2019: 33) .

Burada nikâhı kıyan kişinin Nisa Suresi'nin 3.ayetini okuduğu görülür. Ayetin tamamının meali şu şekildedir: “Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan cariye ile yetinin; bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır”(URL-1). İmam bu ayetten “Haksızlık etmekten korkarsanız” kısmını çıkartıp “ikişer, üçer, dörder nikâhlayın” kısmını daha içten okumaktadır. Burada goyalmaların Kur'an ayetlerini kendi çıkarları doğrultusunda yorumladıkları, Allah'ın kelâmını işlerine geldiği gibi eksilterek okudukları, kadınların hak ve hukuklarını yok saydıkları gözler önüne serilmektedir.

Nikâhtan sonra hazretlere, imamlara, müezzinlere paralar dağıtılır. Paraları alan sözde din âlimleri parayı dağıtan Şahmuhammet'e ve Fahri Koda'ya dualar ederler. Onlara Allah'ın genç kızlar nasip etmesini dilerler. Sonra ziyafete başlanır. Sofralarda bir kuş sütü eksiktir. Yemeklerin biri gelir, biri gider. Ziyafet tamamlandıktan sonra düğüne teşrif edenlere yine paralar dağıtılır. Hiçbir şeyden kaçınmadılar, keselerinin ağzını sonuna kadar açtılar, dedirtebilmek için düğüne toplamda kırk bin tenke harcarlar. Bu para o dönem için oldukça yüksek bir meblağdır. Halkın faydasına olmayan, boş bir iş için harcanmış kırk bin tenke, goyalmaların gösteriş düşkünlüğünü ve israfını yansıtmaya açıktır. Ayrıca dindar geçinen bu kesimin evli ve yaşlı bir adama genç kız alabilmesi için dua etmesi, onların ahlaksızlığının da bir göstergesidir.

Paraları dağıtan Şahmuhammet ve Fahri Koda bu israftan sonra ihtiyaçlarını karşılayacak parayı bulamayınca hayatlarını kaybederler. Bu trajikomik duruma okurun şaşıracağı farkında olan yazar, olayın gerçekliğini vurgulamak için ona şöyle seslenir: “Sevgili okur, belki bu işe şaşırır, hakkı da var. Lakin her ne ise bu iş, yazarın kendi hayali değildir. Gerçek bir olaydır. Ve şaşkınlığın sorumlusu da yazar değil, belki olayların kendi ve sizin bu işe yirminci asır gözüyle bakmanızdır”(İshaki, 2019: 34-35). Yazar, goyalmaların kendi geleceklerini bile düşünmeden yaptıkları bu davranışı Tatarların geçmiş tabiatına bağlar. Tatar milletinin neyi, ne için yaptığını düşünmediklerini, sırf adet yerini bulsun diye kendilerini komik durumlara düşürdüklerini belirtir.

Kukla Oyunu 2: Şahmuhammet ve Fahri Kodaların üzerinden epey zaman geçer. Halk arasında kılık kıyafet değişir. Ama goyalmaların zihniyeti değişmez. Modanın sürekli değişmesi ve modayı takip etme isteği masrafları daha da artırır. Goyalmalar halka bunun gereksiz olduğunu, böyle giderse yok olacaklarını anlatmak yerine gereksiz işlerle meşgul olmaya devam ederler. İkinci kukla oyunu din meselesi üzerine yapılır. Bolgar ilinde yatsı namazı vakti giriyor mu, girmiyor mu? Farz mı, değil mi? Goyalmalar bu konularda ikiye ayrılır. Aralarındaki adeta kıyamet kopar, işin sonu birbirlerine küfre kadar gider. Aralarındaki tartışmaları izlemek için zenginler ziyafetler düzenler ve onların tartışmalarını adeta bir kukla oyunu gibi keyifle izlerler. Bu kukla oyununun masrafları da birinciden farksızdır.

Yazar “Tabi siz bu sesler, bu bağrışmalar, bu harcamalardan topluma ne fayda geldi diyeceksiniz değil mi? Bu soruyu daha önce de sordunuz. Daha önce de söylediğim gibi biz böyle işlerimizde milletin yararını ya da başka bir faydayı gözetmiyoruz, bu bizim zenginlerimizin eski âdetidir”(İshaki, 2019: 35-36) diyerek goyalmaların tartışmalarının gereksizliğini ve bu tartışmalar için harcanan paranın hiçbir amaca hizmet etmediğini yeniden hatırlatır.

19. yüzyılın ortalarında halk; camiler yaptırmaya, medreseler açtırmaya başlasa da amaçsız tartışmaların başrollerindeki goyalmaların verdiği derslerle buralarda kişiliksiz gençler yetişir. Aralarında çok az gerçek anlamda müderris vardır ama onlar da seslerini yeterince duyuramaz. Goyalmaların yaptıkları bunlarla da bitmez. Ticaret konusunda da halkın önünü kesmeye çalışırlar. Allah’ın rızık vermesi için sadaka vermek gerektiğini söyleyerek onlardan para toplarken ticaretin de kâfirlerin işi olduğunu iddia ederler. Hatta bu iddialarının da Kur’an’da yazdığını söyleyecek kadar ileri giderler. Onlara kulak verenler olsa da ticaret Tatarlara atalarının mirası olduğu için onu tamamen bırakmazlar. Büyük kârlar da elde ederler. Fabrikalar, atölyeler açılır. Ancak zaman ilerledikçe eğitimsizlik onların yerinde saymasına neden olur. Yazarın daha önce de belirttiği gibi onlar neyi, neden yaptıklarını bilmezler. Modern yöntemlerle eğitim alan Ruslar, “gerek ticarete gerekse başka mesleklerde kendilerine gerekli ilmi bildikleri için” (İshaki, 2019: 36) Bolgarların ticaretlerine zarar verir, ticareti kendi ellerine geçirirler.

Kukla Oyunu 3: Tatarlar her bakımdan Rusların gerisinde kalmaya başlayınca onların ilerleyişini örnek almak isteyenler olur. Ancak bu durum goyalmalar tarafından ahir zaman alameti olarak nitelendirilir. Tatarlar için açılan Rus okullarına gitmenin günah olduğu yönünde vaazlar verilir. Üçüncü kukla oyununun konusu da bu olur: Rusça okumak haram mı, değil mi? Bir günahı ya da sevabı var mı, yok mu? Bu sefer ki oyunun bedeli diğerlerinden daha ağır olur. Goyalmalar camilerin, medreselerin kapatılacağını, halkın zorla Rus okullarında okutulacağını, zorla Rusça öğretileceğini söyleyerek halkı galeyana getirirler. Hükümet her ne kadar “Rusça okuyan okur, okumayana zorlama yok! O da sizin menfaatiniz için; işiniz, gününüz Ruslarla olunca, Rusça bilmek gerek” (İshaki, 2019: 37) diye halkı yatıştırmaya çalışsa da goyalmaların sözüne itibar eden halk göç etmek için kendilerine yer aramaya başlar. Goyalmalar da hicret (!)’in farz olduğu yönündeki yazılarını halka dağıtırlar.

İnsanlar topraklarını, hayvanlarını, eşyalarını hatta kıyafetlerini bile satarak Tahran, Sivastopol, Bakü, Türkiye gibi yerlere dağılırlar. En fazla göç Müslüman bir Türk devleti olan Osmanlı topraklarına gerçekleşir. İstanbul’a ayak basan Tatarlar bir ay karantinaya alınır. Karantina bittiğinde ise onlara şöyle nasihat edilir:

Kardeşlerim, bize faydanız olsun istiyorsanız, çalışın! İşte size Kütahya vilayetinde yer! Sizin için hazırlanmış bahçeler yok! En iyisi Rusya’ya geri dönün, kendi akrabalarınızla durun, dininize kimse karışmaz. Rusça

okumak size zarar vermez! Öğretilerse, iyice öğreniniz! Öğretmeseler de öğrenmek için çalışınız! Eğer siz bize, bizi okutmuyorlar, diye gelseydiniz, biz size yardımcı olurduk. Siz, bizi okutuyorlar diye burada İslâm dininde farz olan ilimden kaçıp geliyorsunuz. Kendinize muhacir fi sebilillah diyorsunuz. Bu hicret değil, bu bizzat cahilliktir, diyerek öğüt veriyorlardı (İshaki, 2019: 38).

Bu nasihatten sonra bazıları gözlerini açmış olsa da geri dönecek yerleri de paraları da yoktur. Vatanlarında zengin akrabaları olanlar dönebilir yalnızca. Diğerleri orada yeni bir hayat kurmanın mücadelesini vermek zorunda kalır. Yazar onların akıbetini “Ama fakirler ebediyen yabancı yerlerde, ebediyen fakirlik içinde kaldılar, doğdukları yeri, akrabalarını bir kere görmek için gözyaşları döktüler, fakirlik içinde ölüp gittiler” (İshaki, 2019: 38) diyerek açıklar.

Kukla Oyunu 4: 19. yüzyılın son çeyreğinde İsmail Gasprıralı önderliğinde Ceditçilik hareketi tüm Türkî milletler arasında yaygınlaşır. Onun çıkardığı *Tercüman* gazetesindeki yazılarla bir kültür reformu başlatılır. A. İshaki de medresede okuduğu dönemlerde Rusya'nın Türk dili ile yayımlanan tek gazetesi *Tercüman*'ı takip eder ve İsmail Gasprıralı'nın fikirlerinden etkilenir. İshaki Müslümanların geri kalmışlığının sebepleri üzerine edindiği bu fikirler doğrultusunda düşünmeye başlar (Yarullina, 2000: 15). Dördüncü kukla oyunu da bu hareketin meyvelerinden biri olan Usul-i Cedit ile eğitim veren yeni okullardır. Bu okullarda eski Türk ya da Arap dili yerine ana dilde eğitim verilir ve savtı ya da ses metodu denilen bir yöntemle kırk günde okuma-yazma öğretilir (Soyuçok, 2019: 16). Goyalmalar buna da şiddetle karşı çıkar ve büyük bir yaygara koparırlar çünkü herkes okuma-yazma öğrenir, gerekli kitaplar Türkçeye çevrilirse halk kendi okuyup anlamaya başlayacak ve onların saltanatı sona erecektir. Uydurma sözleri “kitapta yazıyor” diye yalan da söyleyemeyeceklerdir. Ayrıca yeni usul okullara yeni öğretmenler gereklidir, bu da zamanla onların koltuğunu sarsacaktır. Bu yüzden Usul-i Cedit'in haram olduğuna dair konuşmalar yapar, yazılar yayımlarlar. Yine ülkenin her yanında Usul-i Cedit okulları açılmaya başlar. Okullar için yeni öğretmenler yetiştirilir. Zenginler bu konuda büyük destek olur.

Yeni okullar açılır, yeni usul denenir ancak Usul-i Cedit'in ne olduğunu tam anlamadan kitap yazarlar, yazdıkları kitapları okullarda okutmaya başlar. Bu da Usul-i Cedit anlayışına zarar verir. Zenginler millete hizmet için değil, övünmek için katkıda bulunurlar. Bir süre sonra onların destekleri de kesilir. Bu nedenle tam bir dönüşüm gerçekleştirilemez.

Her şeye rağmen 19. asrın sonlarına doğru olumlu gelişmeler yaşanmaya başlanır. Gazete okumak yaygınlaşır. Gazete ile gelen yeni fikirler, halkın ufkunu genişletir. Yeni bir dünya görüşüyle yazılan bilimsel kitaplar, halkın ilerlemesi adına bir umut ışığı olur. Ancak meydana gelen olumsuzluklar, bu olumlu havayı solumaya fırsat vermez. Ticaret geriler. Tatar tüccarlara itimat edilmemeye başlanır. Halk gitgide fakirleşir. Halkın ahlakı oldukça bozulur. Sarhoşluk ve zina

artar. Savaş zamanlarında ırzına sahip çıkan Tatar kadınları para için zengin adamlarla fuhuş yaparlar. Bütün bu kötülöklere sebep yine goyalmalar olarak gösterilir. Çünkü onlar, insanlara hangi kötölöğü yaparlarsa yapsınlar “namaz kılınca hepsi affedilir” düşüncesini telkin etmişlerdir. Goyalmalara göre en büyük günah Rusça bilmektir. Rusça bilenler ise bu dili öğrenirken Rusların ilmini, bilimini öğrenmeyi amaçlamadığından onların ahlakten en düşük tabakasıyla haşır neşir olur, bu da Tatarların ahlakını bozar. Yazar, Tatarların aydın tabakasıyla ilişki kuran Tatarların da olduğundan bahseder ve bu kesimi de keskin bir dille eleştirir. Yüksek tabakayla iletişim kuranlar mirzalaradır. “Yazara göre Rus terbiyesi ve kültürü etkisinde mirzalar ana dilinden, milli örf ve adetlerinden uzaklaşmış, dolayısıyla milli ruhları da yok olmuştur” (Yarullina Yıldırım, 2018: 74).

Halka faydası olan goyalmalar da mirzalar da vardır ama bunlar binde birdir. Yine de haklın gelişme ve ilerlemesini sağlayacak yeni fikirler onlardan çıkar. Halkı yükseltmek için çabalarlar ve bunun karşılığında çeşitli eziyetlere ve iftiralara maruz kalırlar.

2.2. XX. Asır

A. İshaki bu bölümde ilk önce yirminci asrın başlarında kendini gösteren gelişme alametlerinden bahseder. Matbaanın gelişimiyle birlikte millî hikâye ve tiyatro türünde eserler basılır. Rus okullarında okuyanları aşağılamak artık azalır, bu okullarda okuyan Tatarların sayısı artar. Goyalmalar her şeyi Kur’an ayeti diyerek yalan söyleyemezler. Kızlar için okullar 19. yüzyılda açılmaya başlanmış olsa da bu asırda onların eğitimine de daha fazla ağırlık verilir. Burada yazar, ceditçilerin gelecek neslin anneleri olan kadınlara verdiği değer üzerinde durur ve kendisi de bu konudaki fikrini ortaya koyar. Eğitilmiş annelerin kutsal kabul edilmesi gerektiğini, onların millet ve din adına yetiştirdikleri çocuklarla büyük işler başaracaklarına inandığını söyler. “Açıkça ifade edilmese de aslında buradaki nihai hedef, terakkî yolunda millete liderlik edecek ‘erkek’ çocukların en iyi şekilde yetiştirilmesidir. Elbette o dönem itibarıyla bütün dünyada olduğu gibi Tatar toplumunda da erkek egemen düzenin hâkim olması dolayısıyla bu fikir tabii karşılanmalıdır” (Adiloğlu, 2020: 34). Niyet her ne olursa olsun kadınlara eğitim fırsatı sunulması toplum adına olumlu bir gelişme olur. Goyalmalar kızların okumasının günah olduğunu, okuma-yazma bilirlerse erkelerle mektuplaşıp iffetlerini kaybedeceklerini söylediler de sağlıklı nesiller adına kadınların okumasına önem verilir.

Başta olumlu gelişmeler görülse de olumsuzluklar bitmiş değildir. Kızların okuması desteklenir ama okullarda verilen eğitim onların ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte değildir. Yine dinin yanlış yorumlanmasıyla oluşturulmuş bilgiler derslerde okutulur. Rus okullarında okuyan, Rusça öğrenen ya da dışarıda bilim alanlar tarafından çeşitli edebî, fennî, tarihî kitaplar yazılır. Halkı çöküşten kurtarmak için gençler çeşitli çalışmalar yapar, şehirlerdeki fakirleri okutmak için dernekler kurar, köylere giderek halkı eğitmeye çalışır. Onlara para toplamak için

tiyatrolar, edebiyat akşamları düzenlenir. Gezici kumpanyalar kurulur. Ancak sonunda yine bu tiyatrolara Doğu'nun yaşamını merak eden Ruslar gelmeye başlar. Tiyatronun ahlaki düzeltme misyonu ortadan kalkar. Ahlaki yozlaşma günden güne artarak toplumun neredeyse tamamına yayılır. Zenginler yapacak iş bulamadıklarından, fakirler parasızlıktan günaha meyleder. Nasıl olsa “tarikata girilirse her türlü günah affolunur, tarikat cennete gitmenin yoludur” anlayışı insanların günah işlemekten korkmamasına neden olur. Zengin adamlar fahişelere para yedirmeye hevesli olduğundan fakir olan şehir kadınlarının yüzde yirmi beşi fahişelik yapar.

Bu asrın başında gerçek aydınlar millî dilde bir gazeteye ihtiyaç duyulduğunu Rus gazetelerinde dile getirmeye başlar. Sonunda *Kaban*, arkasından da çok geçmeden başka birkaç gazete çıkarılır. Hatta bazı zenginler bu gazeteleri halka bedava dağıtırlar. Ama şu bir gerçektir ki gazeteyle eğitilmeye çalışılan halkın bir okulu, gerçek anlamda bilim veren bir medresesi hala yoktur ve halk yazılan eserleri, ele alınan konuları anlamaktan uzaktır. Bunun üzerine çıkarılan gazetelerde bir dil tartışması ortaya çıkar. Bu tartışma yeni bir kukla oyunu meydana getirir.

Kukla Oyunu 5: Gazete sayfalarında öncelikle edebî dil meselesi tartışılmaya başlanır. Bazı gruplar edebî dilin saf Tatarca olması gerektiğini savunur, bazıları Kırım dili olmalı görüşünü destekler. Bu tartışmalar Avrupa ve Amerika'da çıkan gazetelerde bile görülmeye başlanır. Sonrasında ise dilin yazımı konusu gündeme gelir. Kimileri eski dilin kalkması gerektiği, kelimelerin nasıl duyuluyorsa öyle yazılmasının uygun olacağı görüşünü savunurken kimileri eski edebiyatla bağın kopmaması adına eski dilin devam etmesi gerektiği görüşünü destekler. Her kafadan bir ses çıkmaya başlar. Tartışmalar büyüdükçe ana fikirden uzaklaşırlar. Tartışma başka konulara evrilir hatta asıl konuyla alakasız olarak her yerde ticaret okullarının açılmasına kadar uzanır.

Povestte buraya kadar ele alınan konular A. İshaki'nin reel hayatı gözlemlenmesi neticesinde edindiği fikrî tespitlerden oluşur. Yazar, Tatar toplumunda yaşanan gerçek olayları kendi penceresinden bakarak değerlendirmiştir. Buradan sonra povestte fantastik bir anlatım görülür. Tatar ülkesini temsil eden Bolgar Dede 19. ve 20. asrın değerlendirmesini yaparak eski durumuyla o anki durumunu karşılaştırır. Onu sürekli iyileştirdiğini iddia ederek ona umutlar veren ama her seferinde onu hayal kırıklığına uğratan halkından şöyle yakınır:

...Nice zaman sonra hastalıklı, falan ilacı vermek gerek, diyorsunuz. Kendiniz ilaç yapmıyorsunuz ya da ilaç diye acaba hangi zehirleri veriyorsunuz; bunda fayda var, şunda şu var diyorsunuz siz anladınız mı? Anladınız mı? Sizin ilaçlarımızla bütün vücudum iltihaplandı, sizin faydası oluyor diye verdiğiniz şeylerin hepsinin zararı oldu. Siz benim vücudumu sadece iltihapla da bitirmediniz! Daha iyi oldunuz, ruhunu da iyileştireceğiz, “Ahlak terbiyesi” diye benim üstüme acaba hangi kurtları gönderdiniz! O kurtlar bütün vücudumu yiyip bitirdiler, bakın şimdi de

yüreğimi yediler. Bana hala sabret, ahlakın düzeliyor, diyorsunuz. Ben bu noktaya gelince artık sizin sözünüzü dinler miyim? Kalbimi de yiyip bitirsinler mi (İshaki, 2019:48).

Onun değerlendirmesinden sonra ortaya konulan tespitlerse farazidir. Bu gidişatın sonunda meydana gelecek olası durumların A. İshaki tarafından acı bir gerçek olarak sunumudur. Bolgar Dede'nin gençliğinde onun ruhuna iyi gelen müzik artık günah ve haram kabul edilmektedir. Altıncı kukla oyunu da bunun üzerine gerçekleşir.

Kukla Oyunu 6: Goyalmalar tarafından müzik dinlemenin haram, müzikten keyif almanın büyük günah olduğu söylentileri halk arasında kabul görünce millî müzik yok olmaya başlar. Müziğin varlığını sürdürebildiği tek yer gizli saklı eğlence mekânlarıdır. Bu mekânlar da fuhuş yapanların, esrar kullananların bulunduğu yerler olduğu için müzik günah işlenen işlerle birlikte anılmaya başlanır. Böylece goyalmalar müziğin günah olduğu konusunda kendilerini de halkın gözünde haklı çıkarmış olur. 19. yüzyılın sonlarında Miskin Arif adında bir Bolgar, Bolgar yani Tatar müziğini notalara geçirerek unutulmamasını sağlar. Halk arasında unutulmaya yüz tutan, sadece meyhanelerde çalınan, Miskin Arif tarafından derlenen millî ezgiler; müzikçaların çıkmasıyla beraber tekrar halk tarafından dinlenmeye başlanır. Asıl kukla oyunu da bundan sonra ortaya çıkar. Halkın dinlemesi için müzik ve edebiyat akşamları düzenlemenin gerekli olduğunu savunun aydınlar vardır. Yazar da bu düşüncüyü destekler. Ona göre edebiyat ve müzik bir milletin annesiyle babasıdır. Anne baba olmadan çocuk dünyaya gelemmez ya da sadece biri yaşarsa çocuk ancak zinadan dünyaya gelir. Bu tartışların sonu da diğerlerinden farklı olmaz. Goyalmalar müzik dinlemeye şiddetle karşı çıkar. Ayrıca bu gecelerin düzenlenebilmesi için para gerekir, halk artık fakirdir. Bu masrafı karşılayacak paraları olmadığından müzik akşamları düzenlenemez. Müzik günden güne fuhşa bulanarak milliliğini, önemini ve halkın üzerindeki etkisini kaybeder.

Müzikle birlikte anılan diğer bir mesele de resimdir. Resim yapmak eski dönemlerden beri günah kabul edildiğinden Tatarlarda 19. yüzyıla kadar başarılı resimler yapılmamış, onların tanınmış bir ressamı da olmamıştır. Bütün dünyada resme ilgi gösterilmeye başlanması Tatar halkında da bu konuyu gündeme getirmiş yedinci kukla oyunu da bunun üzerine gerçekleşmiştir.

Kukla Oyunu 7: Resim olarak 19. yüzyıla kadar Tatar milletinde yalnızca kaba saba tasvirler, Mekke-Medine resimleri, bazı mescitlerin ve kutsal yerlerin suretleri vardır. Onların da çoğu Arap ya da Türkler tarafından yapılmıştır. 20. asrın ortalarına doğru resim Tatar halkı arasında da ciddi anlamda gelişim gösterir, başarılı ressamlar ortaya çıkmaya başlar ama bu ressamların yanında sanat adı altında ahlaka mugayir resimler de yapılır. Cahil halk sırf moda diye bu tabloları evlerine asar. Bunu fırsat bilen goyalmalar ayaklanır ve tabloların duvarlara asılmasının doğru olmadığı, melekleri kaçırttığı, kalbi kararttığı konusunda konuşmalar yapar, kitaplar çıkarır. Dinde resmin yeri ile ilgili

tartışmalar yapılır. Bu tartışmaların ressamalara büyük zararı olur. Resme karşı ilgi azalır. Medrese ve mektepler nasıl kapandıysa, müzik nasıl ahlaksızlığa battıysa resim de öylece son bulur.

Edebiyat, müzik ve resim sona ermişken 20. asırda bilimin durumu nedir? İshaki, bu konudaki olası tespitlerini de ortaya koyar. 19. yüzyılın başında ilerlemeye başlayan bilimin her alanında güzel kitaplar çıkarılır. Her ilmin az çok okuru vardır ancak bu kitaplar mekteplerde, medreselerde okutulmadığı için romanlar gibi sadece ilgilenenine hitap eder. Bilimin gelişmesi için çok büyük çabalar sarf edilse de bunun dine zarar verdiğini iddia eden goyalmalar büyük tartışmalar çıkarır.

Kukla Oyunu 8: Bilim konusunda yapılan tartışmalar; gazetelerde, dergilerde hatta takvim yapraklarında kendini gösterir. Goyalmaların bu konudaki hükmü açık bir şekilde bilimin “küfür” olduğudur. Bu hüküm, bilimsel kitaplar artsa da okurunun azalmasına neden olur. İslâmî ilimlerde ise ne ilerleme ne bir gerileme vardır. İslâm'ın ruhunu ve felsefesini anlamayan güya din âlimleri, dinin yalnızca geleneklerini bilmekle sınırlı kalırlar. Bu nedenle kadınların özel günleri, çocuk doğurma, gusül gibi konularda az çok bilgisi olanlar, goyalma olarak adlandırılır. Kitabı'1 İstincâ⁴ da bulunmayan tüm hükümler onlara göre haramdır.

20. asırda medreselerde de durum iç açıcı değildir. Eski medreseler yıpranmış, harabe haline gelmiş, birçoğu kapanmıştır. Kapanmayanlarda ise modern bir müfredat okutulmamaktadır. Medreselerde reformun gerekliliği ortaya atılır ve bu da yeni bir kukla oyununa dönüşür.

Kukla Oyunu 9: 20. asrın başlarında reform sözü ortaya atılsa da bunu ortaya atanların birçoğu reformun gerçek manasından habersizdir. Bir yandan Usul-i Cedit'i desteklediğini söyleyenler diğer yandan goyalmaların da küstürülmemesi gerektiğini savunurlar. Usul-i Ceditçiler goyalmaları din kurdu, goyalmalar ceditçileri kâfir olarak nitelendirir. Usul-i Ceditçilerin açtığı okullar çeşitli nedenlerle bir bir kapanır. Köylerdeki okullar kapatılıp iş imkânları da azalınca halk şehre göç etmeye, orada mutluluk aramaya başlar. 20. asrın ortalarında meydana gelen bu olaylar halkın çöküşe doğru sürüklenmesine neden olur.

Milyoner olma umuduyla şehre göç eden insanlar, kalacak yer ve yemek karşılığında fabrikalarda çalışır. Sağlıksız koşullarda çalışan insanlar, toplu yerlerde kalır. Hep birlikte kalınan yerlerde mahremiyet olmaması, zinanın doğal karşılanmaya başlanmasına; fuhuş ve zina bulaşıcı hastalıkların yayılmasına neden olur. Frengi (cüzzam) yüzünden birçok kişi hayatını kaybeder. Tatar milletinden doktor yetişmediği için bu hastalıkların tedavisi de mümkün olmaz. Zinanın artması evlilikleri de azaltır. Buna bağlı olarak çocuk yapmak, yetiştirmek de azalır. İstemeden nikâhsız hamile kalan kadınlar düşük yapmak için çeşitli ilaçlarla kendilerini zehirler. Bu, kimi zaman bebeğin düşmesi kimi zaman kadının ölmesiyle sonuçlanırken kimi zaman da çocukların hastalıklı, sakat

⁴ İslâm dinine göre temizlik hakkında bir kitap

doğmasına neden olur. Bebek dünyaya sağlıklı gelse bile ona bakmak zor olduğundan bazıları sulara terk edilir, bazıları Rusların yetiştirme yurtlarına verilir. Yani ölen sayısı artarken doğanların sayısı gitgide azalır.

Bu yüzyılın en büyük talihsizliği *Tercüman* gazetesi ardından da var olan tüm gazetelerin kapanmasıdır. Onlar olmayınca halkı uyandırmaya gayret eden kimse kalmaz ve ebedî bir uyku başlar.

2.3. XXI. Asır

21. asır büyük bir talihsizlikle başlar. Müslüman lokantalarının birinde bir hastalık peyda olur. Bu hastalık yalnızca Müslümanlara bulaşır ve kısa sırada bulaştığı kişinin ölümüne neden olur. A. İshaki, Müslümanlar arasındaki cehaleti, povestin bu bölümünde hastalıkla somutlaştırır. Hastalık lokantadaki bir öğrenciye bulaşarak ondan medreseye taşınır. Medresedekilerden köylere, ardından da fabrikalardaki işçilere kadar yayılır. Kazan'la da sınırlı kalmaz Orenburg, Astrahan, Ufa'ya kadar uzanır. Hatalıkla mücadele etmek için hastaneler kurulur ancak tıp buna bir çare bulamaz. Sonunda kocakarı ilacına benzer bir ilaçla hastalığın etkileri azaltılır ama hastalık çok uzun sürdüğü için halkın büyük bir kısmı helak olur. Kalanların çoğu da yetim çocuklar ve işe yaramaz yaşlılardır. Cemaatsiz kalan camiler, talebesiz kalan medrese ve okullar kapanır.

Hastalığın etkileri azalınca ölenlerden kalan mirasların kavgaları başlar. Babalar evlatlarıyla, kardeşler kardeşleriyle, eşler birbirleriyle kanlı bıçaklı hale gelir. Miras ne kadar küçükse kavgası o kadar büyür. Bir samur kürk, bir keçi hatta bir semaver için kıyametler kopar. Mahkemelere sayısız dilekçeler verilir. Hükümet bu davalar için ayrı mahkemeler tahsis eder ancak ahlak öyle bozulmuştur ki herkes mahkemeye yalancı şahit çıkarır. Birinin yalancı şahidine karşı diğeri başka bir yalancı şahit bulur. Bu nedenle de hâkimler bir hükme varamaz ve üç yıl içinde mahkemeler düşer. Daha sonra hükümet "Din Meclisi" ne bu davaları yeniden incelemesini emreder. Bu meclisin verdiği kararlar yeni bir kukla oyunu başlatır.

Kukla Oyunu 10: Din Meclisi, davacı ya da davalıların bir kısmına bir hafta bir kısmına iki-üç hafta kadar oruç tutma cezası verir. Bu cezalar tartışmalar başlatır. Ona oruç cezası verdi, buna vermedi; o verilen orucu tuttu, bu tutmadı şeklindeki kavgaların sonu gelmez. Sonuç olarak o dönemde meclisin idaresinde seksen bin haftalık oruç dağıtılır, bu meseleler öylece çözülmeden geçiştirilir.

Bu sorun geçiştirilse de ortada büyük bir problem daha vardır. Kalan yetim ve öksüzlerin yetiştirilmesi meselesi. Onların yedirilmesi, giydirilmesi için hem para hem de emek gereklidir. Bu konudaki tartışmalar da yeni bir kukla oyununa dönüşür.

Kukla Oyunu 11: Kimsesiz kalan çocukların sorunlarına çözüm üretmek için yeniden gazete ve dergiler çıkarılmaya, yeni kitaplar neşredilmeye başlanır. Çok geçmeden büyük bir dernek kurulur. Bu dernek sürekli toplantılar düzenler. Binler

hatta yüz binlerce kişinin bakıma ihtiyacı olduğu tespit edilir. Tartışmalar yapılır, küfürler edilir, övgüler yağdırılır. Bütün bunların sonunda dernek sadece dört çocuğun bakımını üstlenmeye karar verir. A. İshaki, anlatıcısı aracılığıyla bu durumdan şöyle yakınır:

Ya Rabbim, bu nasıl iş? Neden biz böyleyiz? Bunlara sebep nedir? Bilmiyorum, bilmiyorum! Bu yüzden isteyerek ya da istemeyerek binlerce çocuk Ruslara katılmaya ve binlerce erkek çocuk dilenci, sahtekâr olmaya, binlerce Bolgar kızı siyah saçları, parlak gözleri, gururlu yüzleriyle karınlarını doyurmak için şereflerini, namuslarını, iffetlerini satmaya mecbur oldular. Her yerde böyle insanlar vardı (İshaki, 2019: 56).

21. yüzyılın ilk çeyreğinde millet yeniden kalkınmaya başlar. Okullar yapılır, medreseler açılır, halkın anlayacağı kitaplar basılır, gazeteler çıkarılır. Bolgar Dede'nin yakındığı durum tekerrür eder yani iyileşme, ilerleme yolunda umutlar doğar ama sonu yine hayal kırıklığı olur. *Tercüman* gazetesini çıkaran İsmail Gaspıralı'nın, Bolgar ezgilerini derleyen zatın, önemli tarihçilerin, büyük sanatçıların heykellerinin dikilmesine karar verilir. Heykellerin hangi renkte, ne biçimde yapılacağına kadar düşünülse de bu bir türlü gerçekleştirilemez. Bu konularda gazetelerde ilk başta hararetle yazılır, çizilir. Zamanla halkın nüfusu daha da azalır, kalanlar daha da fakirleşir, gazeteler bu meseleyi daha az ele almaya başlar. Ellili yıllara gelindiğinde yeniden okullar, medreseler kapatılır; gazete ve dergiler basılamaz olur. Her yeri hüznün ve kasvet kaplar. Bu dönemde yazar ve gazetecilerin çoğu ölmüş, hayatta olanların adeta ruhu çürümüş, millet tüm canlılığını kaybetmiştir.

2.4. XXII. Asra Giderken Tatar Halkının İnkırazı ve Cafer

21. yüzyılın sonuna gelindiğinde 15 milyon Tatar'dan geriye yalnızca 3800 kişi kalmıştır. Kukla oyunları sona ermiştir çünkü meseleleri tartışacak kimse yoktur. Hayatta olanlar ya vücudunda ya da zihninde engeli olan kişilerdir. O yıllarda Cafer isimli Tatar bir tarihçi ortaya çıkar. Halkı için çalışmaktan yılmayan tek kişi odur. Tatarlar arasında hastalık bulaşmayan tek kişi de yine kendisidir. Bu da okura bu hastalıkların cehaletle ve tembellikle ilgili olduğu fikrini güçlendirir çünkü Tatar milletine hak ettiği değeri gösteren, bu nedenle hiç durmadan çalışan bir Cafer vardır; o bu hastalıkların hiçbirine yakalanmamıştır. Cafer dışında herkes hastadır, bebekler de ya ölü ya hasta doğar. Sağlam doğan olursa doğar doğmaz akrabalarından hastalık kapar.

Cafer, Tatar milletinin tamamen yok olacağını anlayınca bari tarih sayfalarından adları silinmesin diye onların bilime, edebiyata, müziğe vs. katkılarını derlemeye karar verir. Cafer yazdıkları öyle rağbet görür ki yazdığı her eser hemen Rusçaya tercüme edilerek binlerce nüsha dağıtılır. Rusların aydın kesimi de halkı da Tatar müziğinden çok etkilenir. Her yerde Tatar müzikleri duyulmaya başlanır. “Bolgar” kelimesi adeta halkı cezbeden bir sihre dönüşür. Bolgar müziği, Bolgar draması, Bolgar edebiyatı... Ruslar nerede bir Bolgar görse onunla tanışmaya çalışır. Yazar Tatarlara duyulan ilgiyi “Gerçek, saf Ruslar

o dereceye gelmişlerdi ki eğer o dönemde yeni bir Bolgar milleti uyanacak olsa kendi hayatlarının yarısını onlara adarlardı” (İshaki, 2019: 58) şeklinde onların Tatarlara olan hissi yakınlığını ve Tatarların bıraktığı eserlerin kıymetini ortaya koyar.

Ruslar 22. asrın gelişini kutlamaya hazırlanır. Tarih Derneği Cafer’i Petersburg’da yapılacak olan kutlamalara davet eder. Cafer de bu arada Tatarların hayat sürdüğü bölgeleri gezip oralar hakkında bilgi toplamak ister. İlk önce Astrahan’a gider. Buradaki cami, medrese ve mezarları ziyaret eder. Camiler ve medreseler artık yoksullarevi, müze gibi farklı hizmet alanlarına çevrilmiştir. Onlar kendi hallerini Cafer’e anlatırlar. İlk önce camiler dile gelir. Kendisine ibadet için gelenlerin samimi duygularla gelmediklerini; molla sıfatı kazanmak, oğullarına iş bulmak, kızlarını molla karısı yapmak niyetiyle ona yanaştıklarını söyler. Yıllarca goyalmalar vaazlarıyla halkın kafasını karıştırırken bile ses çıkarmadıkları halde artık terk edildiklerini anlatır. İkinci olarak medreseler dile gelir. Bilgiye susayan çocukların medreselerde verilen yalan yanlış bilgilerle hem dünyadan hem ahiretten nasıl bezdirildiğine şahitlik ettiklerini anlatır. Hiçbir düşmanın goyalmalar kadar bu millete zarar vermediğinden söz eder. Üçüncü olarak gerçek âlimlerin mezar taşları dile gelir. Onlar da gerçekten onların sözleri dinlenseydi bir kişi bile ziyarete gelmese üzölmeyeceklerini ama hem sözlerinin dinlenmeyip hem de batıl yollarla onlardan medet umulduğundan, verilen sadakalarla dualarının satın alınmaya çalışıldığından söz eder. Onları dinleyen Cafer hüngür hüngür ağlayarak Astrahan’ı terk eder ve Kazan’a gitmek üzere vapura biner.

Kazan’a gitmek için bindiği vapurda Abdölkayyum Nasri’nin ismi yazılmaktadır ama akmiş boyalarından ne yazdığı zor okunur haldedir. Bu onun yüreğini daha da sızlatır. A. İshaki, kendi duygu ve düşüncelerini Cafer’in diliyle, Cafer’in hisleriyle okura yansıtır. Abdölkayyum Nasri’nin A. İshaki’nin hayatında önemli bir yeri vardır. Özellikle Rusça öğrenilmesinin gerekliliği konusundaki fikirlerini ondan edinmiştir. A. İshaki, Nasri’ye povestte daha geniş yer vermiş olmasına rağmen bu kısımlar sansüre uğrayarak povestten çıkarılmıştır.

Merhum Kayyum Nasri hakkında, benim ikinci yazım o zaman kaleme aldığım “İnkıraz” adı verdiğim eserimde idi. Orada ben onu, milleti korumaya çabalayan, milletin varlığını korumak üzere kendisini kurban eden bir ilim adamı olarak tanıtmış, bazı hayalî sıfatlar da katmışım. Kendi kişilerimizi millet hâdimlerimizi yükseltmeyi Rus hükümeti beğenmediğinden, Petersburg sansürü, Kayyum Nasri hakkında yazdıklarımın üçte ikisini kızıl kalemle bozup göndermişti. Böylece o kitapta onun hakkında yazdıklarımın ancak bir kısmı basılmış oldu. Merhum o zaman hayatta olmadığından bu kadarını da göremedi (İshaki, 1979: 205).

Cafer, Kazan’da Piçen Pazarı civarını gezer. Buranın A. İshaki’nin hayatında da önemli bir yeri vardır. İshaki 1897 yılında burada bulunan Emirhanovlar

Medresesi'nde H. Maksudî ile birlikte çalışmış ve eğitimde uyguladığı yeni metotlarla ses getirmiştir (Kamalieva, 2009a:46). Cafer buradaki cami ve medreselerdeki değişimi görünce büyük bir acı duyar. Bu aslında A. İshaki'nin kendi ruhunda duyduğu ıstırabın yansımasıdır. Piçen Pazarı'ndaki cami "Bolgar Müzesi"ne çevrilmiş ve önüne "eski cami" şeklinde bir yazı asılmıştır. Bu yazı Cafer'in kalbine bir ok gibi saplanır. Kaban Gölü kıyısındaki Apayanevler Medresesi sığınağa çevrilmiş, Apayanevler Camisi ise saat kulesine döndürülmüştür. Bornayevler Camisi'nin minaresine restoran yapılmış, Ecemler Camisi'nde de bir keyifsizlik hüküm sürmektedir. Mavi Cami, hastane yapılmış; medresesinin önüne ise doğumhane yazısı asılmıştır. Subay Camisi kütüphane, Galiyev Medresesi tedavi edilemeyen hastaların tecrit yeri olmuştur. Osmanov Camisi ise artık bir çiçekçi dükkânıdır.

Kazan'daki gezisinden sonra uykuya dalan Cafer bir rüya görür. Rüyasında Bolgarlar bir kutlama yapmaktadır. Bu kutlamada yapılan konuşmalarla A. İshaki, Tatarların ilerlemenin önündeki engellerden kurtuluş reçetesini ortaya koyar:

Bizim milletimizin yok olma ihtimali vardı, işte o fedailerin arkasından, o kadar hizmetin arkasından bu günlere geldik. Şimdi temelimiz yeni; eski, çürük temeli sağlamlaştırdık, halkımızdaki çürüyen fikirleri orta çağ düşüncelerini tasfiye ettik. Bundan iki yüzyıl önce, milletimizin en korkunç zamanında, goyalma ismindeki milletimizi yiyip duran büyük zatlara def ettirip burayı iyileştirmeye başladık. Ülkemiz gelişti. Ülkemizden sizin gibi zatlara yetişti; medreselerimiz, mekteplerimiz yenilendi. Önceki "devir", "anlayış" yerine matematik ilmi, skolastik düşünce yerine felsefe dersleri koyuldu. Öğrencilere tesbih yerine felsefe kitapları dağıtıldı, okutuldu, okundu; bu seviyeye geldi, bugünlere geldi (İshaki, 2019: 62).

Kazan'dan sonra Orenburg'a gelen Cafer, buradaki durumunda farklı olmadığını görür. Buradaki Hüseyinevler Medresesi de hastane olarak kullanılmaktadır. A. İshaki bu medresede bir yıl kadar görev yapmıştır. Medreseyi ve oraya emek veren insanları iyi bilir (Kamalieva, 2009a: 47). Povestte de Hüseyinevlerin milletini çok sevdiğinden, bu medrese için çok emek ve para harcadığından ancak temeli olmayan işler yüzünden onlar ölünce medresenin de işlevini kaybettiğinden bahseder. Orenburg'daki Kervansaray Camii kütüphane olmuş, minaresi ise yılbaşı kutlaması için boyanmaktadır. Orenburg'daki son Bolgar hayatını kaybetmiştir. Onun mezar taşını Cafer kendi eliyle koyar. Cafer'in gezdiği tüm Tatar toprakları aynı kaderin mahkûmu olmuştur.

Bu gezilerden sonra Cafer eşi Süyümbike ile buluşur. A. İshaki Süyümbike adını rastgele kullanmamıştır. Tatarların tarihi geçmişinde önemli bir kahraman olan Süyümbike; güçlü, onurlu, fedakâr Tatar kadınına temsil eder. Povestte Süyümbike aracılığıyla Tatar kadınlarının merhameti ve yeteneği gözler önüne serilir. Kadınların yirminci yüzyılda gereken eğitimi almış olsalardı Bolgarların kaderini tamamen değiştirebileceklerini iddia eder.

Eşi ile birlikte Tarih Derneği'nin davetine katılmak için Orenburg'a gideceklerdir fakat Süyümbike hamiledir. Çocuk beklenen vakitte doğmadığı için

Cafer karısını bırakarak tek başına gitmek zorunda kalır. O çocuk Tatar neslinin son umududur. Cafer, kutlamalarda dikkatle dinlenir; son Bolgar'a herkes hürmet eder. O toplantılarda Bolgar isminin tarih sayfalarından silinmemesi için konuşmalar yaparken Süyümbike doğum yapar. Çocuk ölü doğar. Doğumdan sonra Süyümbike hayatını kaybeder. Cafer Süyümbike Minaresi'nin altında gözyaşları dökerken bir fırtına kopar, minare yıkılır ve Cafer'in canını alır.

3. Eserin Sonuç Bölümü: Fal Değil, Olası Gerçek!

A. İshaki povestin arkasına bir sonuç bölümü ekleme ihtiyacı hissetmiştir. Tatar edebiyatında o döneme kadar geleceği ele alan fantastik bir eser verilmemiş olmasının okuru şaşırtacağını düşünen yazar, bu konuda kendine gelebilecek eleştirilere önceden cevap verir. Gelecekte bahsettiği için ona falcı hatta kâfir diyenler çıkabileceğinin farkında olduğunu dile getirerek asıl niyetinin Tatar halkının gözünü açmak için bu acı gerçekleri kurgulamak olduğunu ifade eder. Okura bu acı gerçeklerle karşılaşmanın, acı bir dille yazılmış bu eseri okumanın rahatsız edici olabileceğini ama yumuşak sözlerle uyanmayan halkın bu eserle kendine gelmesinin muhtemel olduğunu söyler.

Eserin giriş bölümünde gelişmenin önündeki engelleri tespit eden yazar, bu bölümde bu engellerden kurtulmanın çaresini açık bir şekilde dile getirir. Yazara göre eğitime ve bilime önem verilmesi, dinin esaslarının gerektiği gibi öğrenilmesi, skolastik düşünceyi dinin esası diye veren goyalmalardan milletin kurtarılması, Rus okullarına gitmekten ve Rusça öğrenmekten kaçınılması hatta bunun yapılabilmesi için özellikle çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Bu gereklilikler yerine getirilirse Bolgarların kaderi değişecek, millet povestteki facialarla karşılaşmayacak ve ataları da onlarla gurur duyacaktır.

SONUÇ

Yirminci yüzyıl Tatar edebiyatını başlatan *İki Yüzyıldan Sonra İnkıraz* adlı eserde üzerinde durulan tespitler ve değinilen problemlere getirilen çözüm önerileriyle yeni fikirler ortaya koymuştur. O döneme kadar Tatar edebiyatında kullanılmamış yeni bir teknikle kurgulanan eser Ayaz İshaki'nin sanatının ilk döneminde onun sanatının gücünü de göstermektedir. Üç bölümden oluşan eserin birinci bölümü "Giriş" başlığıyla sunulmuştur. Bu bölüm kurmaca metne geçmeden önce okurun povesti hangi fikirler doğrultusunda okuyacağına dair yapılmış bir yönlendirmedir. Bu bölümde yazar Tatarların ilerlemesinin önündeki engelleri beş maddede toplamıştır. Bunlardan birincisi İslâm'ın esaslarından ve felsefesinden haberi olmayan sözde din adamları, ikincisi eskimiş metotlarla eğitim veren medrese ve mektepler, üçüncüsü şahsi menfaatlerini toplumun menfaatlerinin önünde tutan ulemalar ve zenginler, dördüncüsü Rus okullarında okunmasına ve Rusça öğrenilmesine karşı çıkılması, beşincisi ise yapılan işlerin bir temelsiz olmasıdır. Buradaki son dört madde irdelendiğinde hepsinin asıl nedeni yine birinci maddeye dayandırılmıştır. Yapılan araştırma, yazarın bu tespitlerinin 19. yüzyılın sosyal hayatının gerçekleri olduğunu ortaya koymaktadır. Burada Ayaz İshaki'nin Ruslar hakkındaki düşünceleri dikkat

çekicidir. Ş. Mercani, K. Nasırı gibi büyük Tatar âlimleri de Rusça öğrenilmesini desteklemiş ancak onların gerçekleştirdikleri zulümleri görmezden gelmemişlerdir. Henüz yirmi dört yaşında genç bir yazar olarak İshaki, bu dönemki sosyalist anlayışının etkilerini esere yansıtmış ve Rusların Tatarlara faydadan başka bir şey getirmediklerini söyleyerek toplumun Ruslar konusundaki hafızasını yok saymıştır. Bu, yazarın 1905 Devrimi öncesi yapılan propagandaların etkisinde kaldığının da bir göstergesidir. Bütün eserlerinde toplumu bilinçlendirmeyi ve eğitmeyi kendine düstur edinen yazarın sonraki dönemlerde sosyalist anlayıştan tamamen sıyrılarak muhalif bir tavırla Bolşeviklere taviz vermeyecek bir milliyetçiliğe sahip olduğu görülür.

Eserin povest kısmını oluşturan ikinci bölümde yazar, kurguladığı kukla oyunlarıyla önce 19. yüzyılın problemlerini yansıtmış ardından 20. ve 21. yüzyılda yaşanması muhtemel sorunlarla okuru yüzleştirmiştir. Yazarın bu kukla oyunlarında eğitim, bilim, ticaret, ekonomi, edebiyat, müzik, bilim, kadın sorunu gibi birçok farklı alana değinerek gelişmelerin önündeki engelleri anlatma çabası, onun genç yaşına rağmen gelişme ve ilerlemenin bir bütün olarak gerçekleştirilmesi gerektiğinin farkında olduğunu göstermektedir. Osmanlı'da da yapılan hatalardan biri askeri alanda yenilikler yaparken eğitimin ihmal edilmesi olmuştur. A. İshaki, gerçek anlamda bir fark yaratılabilmesi için en önemli unsurun her konuda halkın kadın ve erkek, çocuk ve yetişkin demeden tüm fertleriyle eğitilmesi olduğunu vurgulamıştır. Bu bölümde distopik bir anlatımla ele alınan 20 ve 21. yüzyıllardaki olaylar, halkın sonunu getirecek büyük facialar olarak ele alınmıştır. Yazar, uykudan uyanmasına rağmen mahmurluğunu bir türlü üzerinden atamayan Tatar halkını gerçekmişçesine ele aldığı felaketlerle sarsmak istemiştir. Ayrıca halkın sözde din adamları hakkındaki tabularını yıkmayı, onlara atfedilen kutsiyetin manasızlığını göstermeyi amaçlamıştır. Dönemin şartları dikkate alındığında bu konuyu ele almanın büyük bir cesaret istediği açıktır. A. İshaki milletin çıkarlarını kendi çıkarlarının önünde tutarak bu cesareti göstermiş hem çağdaşlarının hem de kendinden sonra kalem oynatacak şahsiyetlerin önünü açarak onlara örnek olmuştur.

Sanat döneminin ilk başlarında Çarlık yönetiminin baskıcı yönetimine karşı Bolşevik yanlısı olan yazar, 1905 sonrası verilen vaatlerin yerine getirilmemesi ve halkının gördüğü zulümlere tarafsız kalamaması nedeniyle muhalif tavrını ortaya koymuştur. Bu tavrı nedeniyle de Sibirya'ya sürgün edilmiştir. 1917 İhtilali'nden sonra ise sınır dışı edilmiş ama ömrünün sonuna kadar milletine hizmet etmekten vazgeçmemiştir. Hayatının uzunca bir kısmını Türkiye topraklarında geçiren yazar, fikirleriyle Türk aydınlarına da ışık tutmuştur. Bu eser, onun sosyalist döneminde bile aslında milliyetçi bir sosyalist tavır içinde olduğunu göstermektedir. Eserde ortaya koyduğu tespitler, onun fikrî anlayışını açık bir şekilde göstermektedir. Sonradan fikirleri daha da olgunlaşmış ve Yusuf Akçura, İsmail Gaspiralı gibi önemli isimlerle birlikte Osmanlı topraklarında cehaletle mücadele etmeye devam etmişlerdir.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Mihriye Çelik (% 100)
Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.
Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.
İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

Kaynakça

- Adiloğlu, A. (2020). *Ceditçilik Dönemi Kazan Tatar Edebiyatında Kadın Hak ve Hürriyetleri Meselesi*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Ekiz, C. (2021). Rüyada Kalkınma: Bellamy’de Yönetim Düşüncesi. *Fiscaoeconomia*, 5 (3), s. 1117-1139.
- Galiullina, D. M. (1998). G. Gubeydullin G. İshaki’nın “İki Yöz Yıldan Son İnkıyraz” İseri Turında. Gayaz Ishakiy hem XX. Gasır Başında Tatar Milli Yanarışı Halıkara Konferentsiya Materialları, Kazan: 140-145.
- Ganiyeva, R. K. (2005). *Gayaz İshaki İcatı*. Kazan: Kazan Un-Tı Neşriyatı.
- Hesenov, M. H., Ehmedullin, A. G., Galimullin, F. G., Nurullin İ. Z. (1994). *Edebiyat (XX Yöz Başı hem 20’nci Tatar Edebiyatı)*. Kazan: Megarif.
- İshaki, A. (1979). Abdülkayyum Nasrı Makalesinde Talebeliği. *Muhammed Ayaz İshaki Hayatı ve Faaliyetleri*. (Çağatay vd., Düz.). Ankara: Ayyıldız Matbaası, s. 203-205.
- İshaki, G. (1991). *Zindan*. Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı.
- İshaki, G. (2019). *İki Yöz Yıldan Son İnkıyraz*. Kazan: Tatrstan Kitap Neşriyatı.
- Kamalieva, A. (2009a). *Romantik Milliyetçi Ayaz İshaki*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kamalieva, A. (2009b). *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kazan Tatar Edebiyatı ve Maarifetçilik Hareketi*. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (16) , 147-157.
- Soyuçok, M. (2019). Usûl-İ Cedit’te Okuma Yazma Öğretimi. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), s.15-22.
- Yarullina Yıldırım, R. (2018). Ayaz İshaki: Milletinin İnkırazında Tatar Mirzalarının Rolü. *Kardeş Kalemler*, 12(138), s. 71-76.
- Yarullina, R. (2000). *Gayaz İshaki İcatı*. Kazan: Tatar Devlet Gumanitar İnstitutı Neşriyatı.
- Zahidullina, D.F. (1998). *G. İshaki’nın Edebi İcatı: Milletni Üzgerü-Üzgerü Yolun İzlevü*. Gayaz Ishakiy hem XX. Gasır Başında Tatar Milli Yanarışı Halıkara Konferentsiya Materialları, Kazan, s.10-16.
- Zaripova Çetin, Ç. & Yılmaz, H. (2010). Ayaz İshaki'nin "Güvey" Adlı Hikâyesinde Dügün Gelenekleri. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 3 (6), s. 97-107.
- Zaripova Çetin, Ç. (2009). *Tatar Türklerinin Gelenek ve Görenekleri*, Ankara: Karadeniz Dergisi Yayınları
- URL1- <https://kuran.diyamet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/nisa-suresi-4/ayet-1/kuran-yolu-meali-5> (20.04.2023 tarihinde ulaşılmıştır).

НАХОДКИ АЯЗА ИСХАКИ В “ИСЧЕЗНОВЕНИЕ ЧЕРЕЗ 200 ЛЕТ”

АННОТАЦИЯ

Гаяз Исхаки, один из главных фундаментов казанско-татарской литературы. Он оставил после себя клад произведений написанных в жанрах романа, повести, рассказа, пьесы, мемуаров и истории. Свои произведения он использовал как средство для повышения осведомленности своего народа, для демонстрации пути модернизации не теряя своей культуры и для побуждения народа. Среди этих произведений особое значение имеет повесть под названием «Вырождение двести лет спустя». В этом произведении он затрагивает темы, которые никто не осмеливался писать до того периода и бесстрашно критикует тех, кто мешал развитию общества. Особенно, его острая критика была против священнослужителей, которые активно или пассивно сопротивлялись задуманным реформам. Многие интеллектуалы осознали эти факты, но не осмеливались их высказывать. В первой части произведения, состоящей из трех частей, автор расставляет препятствия на пути развития на пять пунктов. По его мнению, первое препятствие на пути развития-это так называемые священнослужители, которые не знают основу и философию ислама. Второе препятствие-это медресе и школы в которых обучают по старым методам обучения. Третье препятствие-это улемы и богатые люди, которые ставят свои личные интересы выше интересов народа. Четвертое препятствие-это противодействие обучению в русских школах и изучению русского языка. Пятое препятствие-это то, что выполняемая работа не основана на определенной основе. В конечном итоге, последние четыре пункта снова основаны на первом пункте. Во второй части начиная с 19-го века до начала 22-го века описывается процесс в фантастическом повествовании, воплощающем то, как эти пункты, которые он перечислил в первой части привели общественность к вырождению. Самым большим препятствием для продвижения в этой части произведения, составляющее основную часть повести, является духовенство, которого автор называет гоялма. Каждый шаг принятый для продвижения, основан на их религиозных учениях, которые не основаны на основе Корана. Все виды новшества в сфере образования, науки и искусства забит их греховными и запретными словами. Между гоялма и внедрителями новшества возникали бессмысленные споры, от которых нельзя было прийти к какому-либо выводу. Эти споры автор называет кукольной игрой. Кукольные спектакли, созданные на основе дискуссий по темам такие как традиция, религия, наука, образование, литература, музыка, живопись, образование женщин и торговля не приносили положительных результатов а больше всего усугубляли вырождение народа. Несмотря на то, что кукольные спектакли описывались юмористическим стилем, их результаты оборачивались катастрофой. Автор, передающий свои впечатления, основанные на собственных наблюдениях и опыте в 19-ом веке, рисует панораму татарской жизни с возможными ситуациями, которые могли бы случиться с народом в 20-ых и 21-ых веках. А в третьей главе автор объясняет, почему он предпочитает антиутопический стиль повествования. Первая причина в том, что из-за его

предположений о будущем могут появиться те, кто будет называть его колдуном или христианином. А вторая причина заключается в том, что он старался показать своему народу путь противостояния вырождению.

Посвятив всю свою жизнь своему народу, писатель большую часть жизни провел вдали от любимой родины. Поначалу придерживая себя от социалистической позиции по отношению к репрессивному режиму царского управления, писатель занял противоположную позицию и в результате невыполнения обещаний, данных после революции 1905 года был сослан в Сибирь. Однако после революции 1917 года он был депортирован, и стал националистом ни в чем не уступающий большевикам. В этом произведении которое еще не было переведено на турецкий язык, помимо его национализма можно увидеть еще и следы его социалистических взглядов. Кроме того, все припятствия в произведении на которых останавливается Гаяз Исхаки, служат предупреждением не только для татарского народа, но и для всех народов. Для того, чтобы лучше понять творчество и основную мысль Гаяза Исхаки, важно представить это произведение в турецкой литературе.

Ключевые слова: Гаяз Исхаки, Вырождение двести лет спустя, Татарская литература